

Володимир СТЕФАНКІВ

КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД ЯК ЧИННИК ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
ПРОМИСЛОВОСТІ РЕГІОНУ

Проаналізовано дослідження у сфері розвитку інноваційної діяльності кластера. Розкрито європейський досвід функціонування інтеграційних структур для визначення оптимального напрямку формування промислової політики. Доведено ефективність застосування кластерного підходу в промисловій політиці України, що дасть змогу сформувати комплексний погляд на державну політику розвитку регіону з урахуванням потенціалу регіональних економічних суб'єктів.

The article analyzes the research on the development of innovation cluster. Solved European experience of the integration structures to determine the optimum direction of industrial policy proved effective in industrial policy in Ukraine to use cluster approach. That will form a comprehensive view of public policy development in the region, taking into account the capacity of regional economic entities.

Визнання України як рівноправного конкурентоспроможного партнера в світовій економічній системі відбувається доволі складно. Причин цього достатньо, зокрема: наявність проблем у виробничій сфері, відсутність розвинутої ринкової інфраструктури, недостатній ресурсний потенціал і розвиток інтеграційних відносин у промисловості, обмеження для функціонування середнього й малого бізнесу, замалий обсяг створення конкурентоспроможної високотехнологічної продукції та низка інших об'єктивних і суб'єктивних причин, усунення яких можливе в межах науково обґрунтованої державної та регіональної промислової політики.

Потреба в розробці нових теоретичних підходів до розбудови конкурентоспроможного реального сектору економіки назріла давно й потребує належного наукового економічного обґрунтування. Мова йде насамперед про вибір інноваційної моделі розвитку реального сектору економіки, про пріоритетні галузі, які володіють економічним потенціалом для підвищення конкурентоспроможності, виявлення факторів й елементів, що впливають на ступінь розвитку конкурентних відносин і механізмів через призму зовнішньоекономічної конкурентоспроможності, тобто потрібно визначити контури відповідного оптимального варіанта, виділити його серед альтернативних моделей, обґрунтувати закономірності руху до нього, сформулювати «правила гри» для реформаторів, застерегти від можливих помилок. Вирішення цих та інших питань значно ускладнено через недостатню вивченість таких проблем не лише в Україні, а й на території СНД.

Теоретичні, методичні й практичні питання використання кластерного підходу в економічних системах активно досліджувались у працях вітчизняних і зарубіжних науковців: І. Бакушевіча, Н. Внукова, В. Золотарьова, Л. Козак, М. Латиніна, В. Новицького, С. І. Соколенка, Є. Дахмана, М. Портера, І. Толенадо, Е. Дж. Фезера, В. Фельдмана, М. Енрайта й ін.

Метою нашого дослідження є теоретичне обґрунтування необхідності застосування кластерного підходу в промисловості, який, на відміну від галузевого, сприяє системному підходу в державній політиці до розвитку регіону з урахуванням потенціалу регіональних економічних суб'єктів.

Розвиток конкурентоспроможності реального сектору національної економіки відбувається при використанні всіх доступних механізмів, що прискорюють реформування й удосконалення внутрішніх ринкових інститутів. Провідну роль при цьому відіграє промислова політика держави, сутність якої становить система заходів, спрямованих на якісні й кількісні перетворення у реальному секторі на державному і регіональному рівнях. Реформування й модернізація реального сектору економіки спрямовані на розвиток промислового комплексу країни, покликаною гарантувати національну безпеку, і на створення видів виробництва, які б сприяли переходу промисловості загалом на нову технологічну основу, а також на створення інноваційного конкурентоспроможного високотехнологічного продукту. Для досягнення вищезазначених цілей підприємства потребують реструктуризації капіталу, швидкого оновлення основних виробничих фондів, технологій, організації виробництва. Все це вимагає значних фінансових ресурсів, якими підприємства не володіють.

На даний час науковцями обґрунтовано різні теорії формування й розвитку конкурентоспроможності. Однак як свідчить практика розвитку найбільш успішних фірм і процвітаючих економічних систем,

найбільш ефективною формою економічного зростання є теорія кластерного механізму. За її основу взято поняття «кластер» – зосередження найбільш ефективних і взаємозалежних видів економічної діяльності, тобто сукупність взаємозалежних груп успішно конкуруючих фірм, які утворюють «золотий перетин». У класичній західній інтерпретації кластер розглядають як «diamond – діамант» усієї економічної системи держави, що забезпечує конкурентні позиції на галузевому, національному та світовому ринках [1].

Функціонування всіх кластерів ґрунтується на створенні мереж для співпраці та конкуренції. Їхні центри розташовуються в географічних центрах регіонів і спеціалізуються в конкретних галузях, пов'язаних одна з однією спільними технологіями чи видами діяльності.

Для визначення оптимального напрямку формування промислової політики детально розглянемо європейський досвід функціонування інтеграційних структур.

Розвиток німецьких інтеграційних структур здійснюється під впливом універсальних великих банків (гроссбанків), які були утворені у 1970-і рр. Для підтримки німецької промисловості банки зберігають тісний взаємозв'язок з державою. Так, в оброблювальній промисловості Німеччини трьома потужними фінансовими групами «Дойче Банк», «Дрезднер Банк», «Коммерц Банк», а також регіональними групами «Байрише хіпотекен унд вексель банк» та «Байрише ферайнсебанк» охоплено більше половини найбільших концернів. Хоча різні групи є конкурентами, між ними часто виникають різноманітні економічні зв'язки й відбувається переплетіння капіталів. Наприклад, група «Байрише хіпотекен унд вексель банк» тісно пов'язана з «Дрезднер Банком» особистою унією.

Особливими структурами в економіці Німеччини, що зумовили її стрімке зростання та лідерство в інноваційній діяльності, є кластерні угруповання, які поєднують технологічну, національну та регіональну структуру економічної системи. Для прикладу, до семи найкращих кластерів Європи в сфері high-tech, які отримали право називатися «Silicon Valleys XXI century» за оцінкою ВС (США), належать Мюнхен, Гамбург і Дрезден. Власне, Мюнхен отримав найвищу позицію завдяки Технічному університету Баварії та щедрому субсидуванню урядом Баварії розвитку кластера на цій території. Успіх регіону в генерації нових видів бізнесу та укріпленні кластера був досягнутий за рахунок створення багатьох венчурних фірм. Іншим центром розвитку нововведень став Гамбург, завдяки компанії Intershop, яка спеціалізується на розробленні програмного забезпечення для електронної торгівлі. Третім за розмахом є кластер у Дрездені. Його утворюють Технічний університет Дрездена, Технологічний центр Siemens, який займається виробництвом чипів для камер. Інтенсивний розвиток цього угруповання привів до створення *хай-тек* технології AMD свого підприємства у Східній Європі через значну конкуренцію з боку німецьких кластерів на теренах Західної Європи [2, с. 213–215].

Реорганізація промислової політики, особливо впровадження кластерних стратегій на регіональному рівні, у Великобританії здійснювалось упродовж значного періоду. Якщо в 1980-і рр. центральний уряд ліквідував галузеві групи в Департаменті торгівлі й промисловості і переніс програми розвитку з цих галузей до загальних технологій, то в середині 1990-х рр. уряд Т. Блера, переглянувши підходи до промислової політики, сформулював Прогнозну технологічну програму, за основу якої взято змішаний секторально-кластерний підхід. Нині Великобританію представляють такі потужні об'єднання, як кластер у Кембриджі, Уельсі, Шотландії, Лондонський кластер [3, с. 354–369]. Більшість великих компаній Великобританії є багатогалузевими диференційованими концернами. Контроль у них здійснюється через контрольні пакети акцій. Даних про їхніх власників майже немає [4, с. 60].

Досвід японських груп на даний час став основою для переосмислення принципових питань щодо оптимальної організації господарського обігу в будь-якій державі й у будь-якій економіці. Прикладом особливого розвитку інтеграційних процесів в умовах стагнації в Японії є розвиток кластерного об'єднання на Хоккайдо, у результаті чого сформувалася нова регіональна система економічного розвитку регіону. Ця трирівнева структура включилася в проведення спільних досліджень, створення цільових груп, оживлення наукових парків і технополісів. Слід зазначити, що розвиток кластера на Хоккайдо – це широкомасштабний експеримент, який є істотним з точки зору автономного розвитку інтеграційних структур та їхніх економік.

Окрім потужного державного корпоративного комплексу, протягом останніх років дрібне коопероване підприємництво відіграло значну роль у просування товарів з Італії на світові ринки. Більш того, економіка багатьох районів Італії побудована як кооперована мережа «індустріальних округів», що є яскравим прикладом особливого укладу суспільного життя. Саме цим «індустріальним округам» А. Баньяско дав назву «Третьої Італії», тобто це регіон, наділений особливим структуруванням малого виробничого бізнесу. Функції «індустріальних округів» подібні до діяльності класичних корпоративних систем і можуть бути рівнозначні їй у розгляді різних сфер об'єднань великих чи малих підприємств, залежно від цього виникає специфіка інтеграції, однак принципи залишаються незмінними [3, с. 211].

На початку 1990-х рр. Фінляндія потребувала нових ідей, оскільки стало очевидним, що макро-економічні методи регулювання не гармоніюють з глибокими структурними змінами в економіці країни. Кластерний підхід у цій країні виник в результаті розроблення проекту, орієнтованого на вивчення можливостей національної промисловості щодо реструктуризації, а в результаті впровадження цього проекту була сформована і затверджена Національна промислова стратегія. Кластерний аналіз і розвиток перших кластерів Фінляндії базувався на досвіді Данії, Нідерландів та Норвегії. До основних галузей, які створили «кластерний каркас», належать лісове господарство, кольорова металургія та енергетика, телекомунікації і екологія. Підґрунтям для розвитку кластерних структур стали класичні корпоративні структури, оскільки майже всі підприємства Фінляндії є акціонерними.

На підставі аналізу інтеграційних моделей, сформованих як історично, так і під впливом промислової політики розвинених держав, сформулюємо кілька узагальнень щодо необхідності виникнення кластерних об'єднань у країнах, що розвиваються, зокрема в Україні:

- кластери виконують роль інструментів активізації процесу зростання внутрішнього ринку та бази міжнародної експансії;
- всі організації у кластері здійснюють інвестиції в спеціалізовані технології, інформацію, інфраструктуру, людські ресурси, що сприяє виникненню нових фірм;
- кластери є причиною капіталовкладень та пильної уваги уряду;
- економічні ресурси починають припливати в кластер з ізольованих галузей, які не можуть використовувати їх ефективно;
- інтеграція підприємств сприяє отриманню досвіду в конкурентній боротьбі на внутрішньому ринку та створенню конкурентоспроможної продукції;
- кластер створює сприятливі умови для розвитку спеціалізованих виробництв, насамперед обслуговуючого та підтримуючого характеру;
- постійна конкуренція всередині кластера (суперників, покупців, постачальників) сприяє зростанню ефективної спеціалізації виробництва;
- у кластері створюються умови для поширення наукових знань і впровадження інноваційних технологій завдяки конкуренції різноманітних наукових і технологічних винаходів.

Головними рисами кластерних об'єднань є інноваційна орієнтованість та просторова розташованість. В умовах посилення конкуренції між країнами і регіонами за інвестиції й розміщення найбільш перспективних видів діяльності на своїй території є очевидним, що унікальні конкурентні переваги формуються не на національному рівні, а на рівні конкретних бізнесів, що функціонують на певній території, де висока концентрація взаємозв'язаних галузей.

Ефективність кластерного підходу визначається також тим, що долається вузькогалузеве бачення економіки регіону. На відміну від галузевого підходу, що, власне кажучи, деформує конкуренцію за рахунок лобювання інтересів окремої галузі або компанії, і як наслідок – «перетікання» вигод в одну з галузей, кластерний підхід до промислової політики дає змогу сформувати комплексний погляд на державну політику розвитку регіону з урахуванням потенціалу регіональних економічних суб'єктів.

Ще одним аргументом на користь упровадження кластерної моделі у промислову політику є те, що механізм кластерної співпраці значно скорочує трансакційні витрати учасників через:

- суміжні закупівлі сировини і комплектуючих;
- юридичну підтримку, патентування, захист від контрафактної продукції;
- рекламу;
- дизайн;
- вивчення персоналу і торгових точок;
- контроль якості (приклад – Антидопінговий комітет у футболі).

За рахунок цього стають можливими масштабні підприємницькі проекти та участь у них членів кластера на засадах співфінансування, що посилюватиме інформаційні можливості підприємств і сприятиме залученню інвестицій. Кінцевим результатом цього процесу буде наповнення споживчого ринку якісною і конкурентоспроможною продукцією.

Промислова політика України на даний час базується на галузевому підході. Існує ряд негативних факторів, які спостерігаються в структурі економічної системи, а саме:

- об'єднання в межах галузі мають громіздку управлінську структуру, що не завжди дає змогу чітко й вчасно реагувати на зміну зовнішнього середовища;
- об'єднання в межах галузі мають тенденцію до монополізації.

Одним із основних важелів кластерного підходу є підтримка держави, тобто необхідно змінити точку зору органів державного управління щодо основного важеля розвитку економіки країни. Помилковою є позиція органів влади щодо необхідності інвестування тільки в деякі основні галузі,

які можуть стати двигунами капіталовкладень з боку зарубіжних інвесторів, і в подальшому це приведе до зростання внутрішнього валового продукту й забезпечить розвиток регіонів. Європейський досвід у сфері регіонального розвитку вже давно спростував таку позицію як неправильну [1, с. 481].

Позитивним прикладом нової форми державного управління є створення транскордонних кластерів. У світі їх функціонує чимало у різних сферах, а саме:

1. Транскордонний кластер «Біо Долина», який з'явився після злиття великих компаній – кластер трьох країн у верхній долині р. Рейн, розміщений у північно-західній частині Швейцарії, в німецькому регіоні Південний Баден, частини землі Баден-Вюрттемберг та у французькому регіоні Ельзас. Мета його функціонування – стати провідним європейським центром біотехнологій, оскільки він створений і діє поблизу важливих науково-дослідних центрів. У межах кластера співпрацюють 40 наукових установ, 4 університети, приблизно 280 дослідних груп, 600 компаній, включаючи ті, що вже є глобальними гравцями. Крім цього, тут задіяно 100000 студентів і створено 50000 робочих місць.

2. Транскордонне об'єднання Данії та Швеції навколо затоки Ересунн, включаючи «Долину Медікон», яка розміщена на півночі ЄС – між датським регіоном столиці Копенгаген і шведським Сконе, створило 30000 робочих місць більш ніж на 160 підприємствах. Воно нараховує 26 лікарень, 12 університетів з 4000 дослідниками та 135000 студентами. А деякі підприємства, що спеціалізуються на датських дослідженнях, пов'язаних із медикаментами для лікування порушень центральної нервової системи, стали вже провідними у своїх напрямках діяльності.

3. Транскордонне об'єднання Твенте, яке охоплює прикордонні регіони Нідерландів та Німеччини. Воно включає регіональні кластери в напрямках технологій штучних матеріалів, біомедицини та переробки металів.

4. Транскордонне об'єднання «Долина Доммель» на бельгійсько-нідерландському кордоні, яке складається з регіональних кластерів сусідніх країн, учасниками яких є високотехнологічні підприємства та наукові організації.

5. Транскордонний кластер скла, розміщений в австрійському регіоні Верхня Австрія, німецькому регіоні Баварія та в чеському регіоні Богемія.

6. Транскордонний кластер текстилю в регіоні Нижня Австрія і чеському регіоні Богемія.

В Україні функціонує українсько-польський транскордонний туристичний кластер, створений завдяки Програмі добросусідства Польща–Білорусь–Україна Interreg IIIA/Tacis CBC 2004–2006 рр., результатом діяльності якого буде спільне проведення фінальної частини чемпіонату Європи з футболу Євро-2012 [5].

Першим кроком на шляху впровадження нових виробничих систем має стати, на нашу думку, всебічна підтримка органами виконавчої влади всіх рівнів інтеграції галузей економіки з науковими та навчальними закладами різного рівня. Така діяльність передусім закладе підґрунтя для формування ефективних територіально-галузевих комплексів, а також сприятиме формуванню економіки, здатної створити умови для рівноправного партнерства України з промислово розвинутими країнами й інтегруватися в Європейське співтовариство.

В останнє десятиріччя кластери та регіональна політика, що заснована на них, слугують найбільш успішним інструментом економічного розвитку регіонів у західних країнах. Кластерні ініціативи, що підтримують форми кооперації між підприємствами, державним сектором та інституціями (університетами, дослідницькими центрами), є рушійними силами економічного розвитку та зростання зайнятості населення в багатьох регіонах світу. Для України, яка тільки починає будувати свою регіональну політику, є актуальним вивчення регіональної політики розвинених країн, заснованої на кластерному підході та володінні якісно новим видом ресурсів, а саме інноваціями з орієнтацією на європейську інтеграцію.

Література

1. Проект Європейського Союзу «Проект підтримки малих та середніх підприємств (МСП) в пріоритетних регіонах» (посібник з кластерного розвитку) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sme.ukraine-inform.org.ua>
2. Мовсесян А. Г. Транснаціоналізація в мировій економіці : учеб. пособ. / А. Г. Мовсесян. – М. : Финанс. акад. при Правительстве Рос. Федерации, 2001. – 316 с.
3. Соколенко С. И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: Украинский контекст / С. И. Соколенко. – К. : Логос, 2002. – 646 с.
4. *The Economist*. – 1991. – Sept. 14–20. – P. 22.
5. Обґрунтування доцільності реалізації кластерної моделі розвитку українського – польського транскордонного співробітництва усфері туризму : аналіт. записка [Електронний ресурс] / Ю. В. Мігущенко // Офіційна інтернет-сторінка Національного інституту стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://niss.lviv.ua/analytics/123.htm>.